

УДК 342.7; 342.8

DOI 10.33244/2617-4154.3(12).2023.22-34

Н. В. Камінська,*д-р юрид. наук, професор,**Державний податковий університет**e-mail: na-pro@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-7239-8893**

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ І ЗАХИСТУ ВИБОРЧИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

У статті досліджено стан забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, виокремлено основні проблеми їх реалізації і захисту, а також визначено шляхи їх вирішення в сучасних умовах. На основі комплексного і системного підходів критично проаналізовано теоретичну і законодавчу основи, особливості механізму реалізації виборчих та інших прав ВПО, зокрема його організаційно-правові та інституційні складові. Стан реалізації і захисту виборчих прав ВПО в Україні дозволяє виокремити певні закономірності, тенденції й проблеми. З 2014 року в Україні сформувалася законодавча база у цій сфері, особливу роль у процесі її забезпечення відіграють виборчі органи, насамперед Центральна виборча комісія, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, міжнародні організації, політичні партії і громадські організації. Серед проблем реалізації і захисту виборчих прав ВПО звернуто увагу, насамперед, на колізії в національному законодавстві, неналежну поінформованість ВПО про їх можливості, способи здійснення і процедури захисту, низьку електоральну культуру і свідомість тощо. Важливим вбачається забезпечення принципів рівності і недискримінації у правовому статусі ВПО поряд з іншими громадянами держави, імплементація міжнародних стандартів на шляху демократичних реформ, судові гарантії захисту виборчих прав ВПО національного рівня та в ЄСПЛ.

Обґрунтовано, що після припинення дії правового режиму воєнного стану організація післявоєнних виборів зумовлює чимало невідкладних і складних завдань, що вимагає всестороннього вивчення теоретичних і практичних порівняльно-правових аспектів, узагальнення судової практики, а також експертні обговорення і дискусії, конференції задля своєчасного удосконалення національного законодавства, активізації міжнародної правотворчої і правозастосовної діяльності, максимального врахування, вирішення і попередження різних ризиків післявоєнних виборів.

Ключові слова: *виборче право, внутрішньо переміщені особи, інституційний механізм реалізації, конституційні гарантії, практика Європейського суду з прав людини.*

Метою дослідження є аналіз стану забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, виокремлення основних проблем їх реалізації і захисту, а також окреслення шляхів їх вирішення в сучасних умовах.

Постановка проблеми. Близько чверті населення України з огляду на повномасштабне вторгнення і збройну агресію росії стали переселенцями, при цьому потребуючи належної підтримки держави. Загалом мільйони українців та інших осіб, які перебували у мирній Українській державі, змушені покинути свої домівки, які були знищені, переміщуючись як всередині країни, такі масово виїжджаючи у сусідні й далекі держави. Отже, згадане вторгнення 2022 року перетворило Україну в світового лідера за кількістю внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а також за чисельністю осіб, які покинули її територію. Орієнтовно 5 мільйонів осіб офіційно зареєстровані як ВПО і ще більше українців отримали статус тимчасово захищених осіб у країнах Європейського союзу лише за перший рік війни [1–2].

Враховуючи той факт, що ще з 19 лютого 2014 року частина території нашої держави незаконно анексована та тимчасово окупована рф, у національному законодавстві з'явилась така категорія, як «внутрішньо переміщена особа», регламентовано правовий статус таких осіб і встановлено гарантії дотримання їх прав, свобод та законних інтересів. Зокрема, ст. 8 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» передбачено забезпечення виборчих прав ВПО, а саме реалізація свого права голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах у порядку, встановленому законом. З прийняттям Виборчого кодексу України 2019 року було внесено відповідні зміни і доповнення. Загалом вивчення законодавства і правозастосовної практики у цій сфері демонструє певну динаміку, проблеми і потребу їх вирішення.

Отже, Україна вже має власний досвід реалізації і захисту виборчих прав ВПО, а після завершення дії правового режиму воєнного стану нас очікують післявоєнні вибори, що зумовлюють чимало невідкладних і складних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти реалізації і захисту виборчих прав розкривають у своїх наукових працях такі українські вчені: М. Афанасьєва, М. Баймуратов, С. Бобровник, В. Боняк, М. Гультай, В. Демиденко, О. Діденко, О. Кармаза, О. Константи́й, Б. Кофман, А. Крусян, П. Любченко, Л. Наливайко, В. Нестерович, О. Марцеляк, А. Олійник, М. Савчин, С. Серьогіна, О. Фрицький, Н. Шаптала та ін. Певну увагу почали приділяти дослідники питанням захисту прав і свобод ВПО з 2014 року, але нова хвиля вимушеного переміщення 2022 року зумовила численні зміни і трансформації цього спеціального статусу. Зазвичай напередодні чи після проведення виборів активізуються наукові розвідки і дискусії, експертні обговорення щодо виборчих прав ВПО та ін. На наше думку, ці питання потребують всестороннього і міжгалузевого, міждисциплінарного вивчення, теоретичних і практичних, порівняльно-правових аспектів, узагальнення судової практики тощо.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням міжнародних і європейських правових стандартів у ст. 38 Конституції України закріплено, що всі громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Водночас у реаліях української дійсності ми спостерігаємо певні перешкоди при реалізації цих та інших положень Основного Закону та інших

нормативно-правових актів у цій сфері. Так, деякі категорії громадян хоча і мають право на участь в основних формах народного волевиявлення, способах безпосереднього здійснення влади Українським народом, однак практика організації та проведення різних типів виборів 2014, 2015, 2019, 2020 років демонструє, що не завжди можуть належно його реалізувати.

Наприклад, ВПО, якими Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначає громадян України, іноземців або осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання в Україні, яких змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (ст. 1). Важливо, що на державу на законодавчому рівні покладено обов'язок вживати всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, щодо запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб, захисту та дотримання прав і свобод ВПО, створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні [3]. Йдеться про гарантії дотримання прав і свобод ВПО.

Законом «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлено порядок захисту виборчих прав громадян України на тимчасово окупованій території. Так, згідно із статтею 8 цього закону під час проведення виборів Президента України, народних депутатів України, всеукраїнського референдуму голосування громадян України на тимчасово окупованій території не організовується і не проводиться. Разом з тим громадянам України, які проживають на такій території, створюються умови для вільного волевиявлення під час виборів Президента України, народних депутатів України та всеукраїнського референдуму на іншій території України. Тобто згадані громадяни мають право реалізувати своє право голосу на виборах або референдумі шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно зі ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців».

З метою забезпечення належного здійснення права голосу ВПО на місцевих виборах вона має належати до відповідної територіальної громади. Це стосується виборів депутатів сільської, селищної, міської ради територіальної громади та сільського, селищного, міського голови. Аналогічна ситуація і з виборами депутатів районної ради – виборча адреса виборців віднесена до території однієї з територіальних громад відповідного району, депутатів обласної ради – території однієї з територіальних громад відповідної області, депутатів районної у місті ради – території відповідного району в місті.

Тут можна пригадати наукові та експертні дискусії щодо суперечливих моментів, що протирічать принципу місцевого самоврядування, оскільки місцеві вибори – це вибори, де територіальні громади обирають свою владу. Виникли питання, чи можна

вважати переселенців повноцінними членами певної територіальної громади, зважаючи, що далеко не всі внутрішні мігранти планують залишатися жити там, де мають надію зараз обирати місцеву владу. Фактично на практиці не існує механізму, який дав би змогу відділити тих, хто вже є членами нових громад, і тих, хто такими не є. І жоден із чинних нормативно-правових актів не пропонував спосіб вирішення. Зазначали, що неможливе надання певних привілеїв переселенцям стосовно інших членів територіальних громад, які також не можуть голосувати на місцевих виборах. На місцевих виборах не голосують трудові мігранти (причому йдеться не лише про тих, хто за кордоном, а й тих, які просто живуть в іншому місті України), військовослужбовці, добровольці, люди без реєстрації через відсутність житла чи з релігійних переконань, а також люди, які багато років проживають в одній громаді, але зареєстровані в іншій [4]. Інший недолік у цьому контексті пов'язаний із відсутністю уніфікованої термінології, адже набули поширення такі категорії, як «переміщені особи», «внутрішньо переміщені особи», «мігранти», «переселенці» та ін.

2015 року набрав чинності Закон України «Про місцеві вибори», у якому законодавець не закріпив можливості голосування ВПО, оскільки вони перебувають за межами населеного пункту, у якому зареєстровані. Проблема участі ВПО у виборах загострилася, набула всеукраїнського масштабу, оскільки кожен громадянин повинен реалізовувати своє право голосу. Закономірними стали численні законодавчі ініціативи у напрямі удосконалення національного законодавства і механізмів його застосування.

Це регламентовано і міжнародними стандартами, що засвідчують необхідність належного законодавчого та практичного забезпечення виборчих прав громадян – ВПО. Стандарти загального характеру містяться у Конвенції ООН про статус біженців 1951 року, Рекомендації щодо тимчасового захисту, Керівних принципах тимчасового переміщення Асоціації міжнародного права 2002 року, Рекомендації щодо тимчасового захисту або домовленостей про перебування, Керівних принципах щодо організації тимчасового захисту та умов перебування 2014 року, прийнятих УВКБ ООН. Варто звернути увагу на Керівні принципи ООН щодо внутрішнього переміщення, що були представлені Комісії ООН з прав людини 1998 року, де деталізовані гарантії ВПО, що акумулюють правові стандарти міжнародного права людини, міжнародного гуманітарного права і права біженців, встановлено відповідальність за захист ВПО національних органів влади держави.

У березні 2022 року за тиждень після початку повномасштабної збройної агресії було ухвалено імплементаційне рішення Ради ЄС щодо активації Директиви 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб і про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-учасницями щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому від 20.07.2001 (Директива про тимчасовий захист). Активація Директиви та передбачені нею права сприяли захисту переміщених з України осіб у держави-учасниці ЄС і виявилися ефективним засобом запобігання найбільшій міграційній кризі в Європі [5]. Крім того, цією процедурою було компенсовано відсутність належного законодавчого врегулювання такого питання у державах ЄС,

застосування ними різних підходів до її імплементації, а також вивчення проблеми захисту прав тимчасово захищених осіб.

Зі свого боку спеціальні міжнародні стандарти у цій сфері розміщені у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи (2006) щодо ВПО, де передбачено здійснення державами-членами належних правових та практичних заходів для того, щоб ВПО ефективно здійснювали своє право голосу на національних, регіональних або місцевих виборах, і забезпечення, щоб це право не порушувалося перешкодами практичного характеру. У Рекомендаціях 1877 (2009) ПАРЄ зазначається про потребу у вживанні державами всіх заходів для того, щоб ВПО реалізовували своє право на участь у громадському житті на усіх рівнях, включаючи право голосувати або виставляти свою кандидатуру на виборах. Неспроможність внутрішніх переселенців голосувати на місцевих виборах в Україні становить непряму дискримінацію за ознаками місця проживання та належності до ВПО і суперечить стандартам міжнародного права, Конституції і законам України, а також зобов'язанням України у контексті забезпечення сталої інтеграції ВПО за місцем переміщення. Також можна згадати Резолюції ПАРЄ 2132 (2016) «Політичні наслідки російської агресії в Україні», 2133 (2016) «Засоби правового захисту від порушень прав людини на українських територіях, що знаходяться поза контролем української влади», 2198 (2018) «Гуманітарні наслідки війни в Україні», 2448 (2022) «Гуманітарні наслідки та внутрішня і зовнішня міграція у зв'язку з агресією російської федерації проти України» та ін.

Погоджуємося, що у ХХІ ст. тенденція до стандартизації виборчого процесу у європейському просторі отримала новий поштовх, більшість держав активніше гармонізують принципи, на яких побудовані їх правові системи [6], закріплюючи гарантії виборчих, інформаційних та інших прав. Наприклад, Кодексом належної практики у виборчих справах 2002 року передбачено не лише засади загальноєвропейського досвіду у сфері виборів, а своєрідний комплекс гарантій довіри до виборчих процесів.

Зі свого боку ще Першим Протоколом до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено ст. 3 «Право на вільні вибори», відповідно до якої Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу. Тим самим на держави-члени Ради Європи покладено впровадження принципу дієвої політичної демократії, що втілюється найбільшою мірою у згаданій статті, передбачено позитивні зобов'язання держав.

Уразливий стан ВПО був неодноразово врахований у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Зокрема, у справі «Aziz v. Cyprus» (2004) заявник не міг взяти участь у парламентських виборах 2001 року на тій підставі, що, відповідно до Конституції Кіпру, турки-кіпріоти не були включені до списків виборців греків-кіпріотів. У результаті було встановлено порушення ст. 14 Конвенції у взаємозв'язку зі ст. 3 Першого Протоколу. Суд підтвердив, що держави мають у своєму розпорядженні широкую свободу розсуду щодо встановлення правових норм, що регламентують парламентські вибори, проте такі норми повинні бути виправдані з розумної та об'єктивної точки зору. Розрізнення у ставленні держави, про що скаржився заявник, не

може бути виправданим розумними чи об'єктивними причинами, особливо з огляду на те, що турки-кіпріоти перебувають у тому ж положенні, що і заявник, позбавлені права брати участь у будь-яких парламентських виборах [7].

21 жовтня 2021 р. ЄСПЛ було винесено довгоочікуване рішення в справі «Селігененко й інші проти України» (заяви №№ 24919/16 та 28658/16). Справа стосувалась скарг на порушення виборчих прав ВПО під час проведення місцевих виборів. У цій справі Суд визнав порушення Урядом України прав, гарантованих ст. 1 Протоколу № 12 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, що передбачає загальну заборону дискримінації, та присудив сплатити заявникам у сукупності 18,000 євро моральної шкоди. Заявниці у цій справі О. В. Селігененко, А. Р. Мартиновська і Д. О. Свиридова мешкали в Криму, Є. О. Терехова була жителькою Донецька. Після окупації Криму РФ та початку збройного конфлікту на Донбасі заявниці 2014 та 2015 рр. переселилися до Києва, де зареєструвалися як ВПО. На місцевих виборах у Києві, що мали проходити 2015 року, заявниці подали заяви про включення їх до списку виборців, проте їх заяви відхилили через те, що заявниці не мали зареєстрованого місця проживання в м. Київ. Варто нагадати, що до 2020 р. ВПО не мали права голосувати на місцевих виборах, це обмеження скасовано з набранням чинності Виборчого кодексу України 1 січня 2020 року.

Заявниці звернулися до суду з адміністративними позовами з вимогою включити їх у виборчі списки на місцевих виборах на підставі ст. 70 Конституції України, стверджуючи про свою «приналежність» до місцевої громади з моменту переселення до Києва. Однак ці позови були відхилені національними судами. У своєму рішенні ЄСПЛ зазначив, що в цій справі не оспорується наявність у заявниць виборчих прав відповідно до ст. 70 Конституції України, а також той факт, що ставлення до заявниць не відрізнялось від ставлення до інших виборців на місцевих виборах, які проживали не за місцем реєстрації. Суд звернувся до своєї попередньої практики, зокрема до рішення «Thlimmenos v. Greece» № 34369/97, у якому незабезпечення різного ставлення до осіб, ситуація яких значною мірою відрізняється, може становити дискримінацію. Державна політика чи загальні заходи з диспропорційно негативними наслідками для певної групи осіб, можуть вважатися дискримінаційними, незважаючи на те, чи були вони безпосередньо спрямовані на цю групу («D.H. and Others v. the Czech Republic [GC]» № 57325/00) [7].

Судом було взято до уваги аргументи заявниць, що вони були вимушені залишити місце попереднього проживання, й що жодних місцевих виборів, у яких би вони могли взяти участь, не було організовано за місцями їхньої реєстрації через відсутність контролю над територіями з боку Уряду України. Водночас заявниці не могли проголосувати на місцевих виборах без зміни їхніх виборчих адрес. Отже, ЄСПЛ дійшов висновку, що заявниці, як і всі інші ВПО, перебували у суттєво інших умовах від громадян, які проживали за зареєстрованими адресами, та від тих, хто могли повернутися до місць своєї реєстрації і проголосувати там на місцевих виборах. З огляду на це необхідно було вжити заходів з метою забезпечення їм рівних умов для реалізації гарантованого законодавством права – права голосувати на місцевих виборах.

Також ЄСПЛ звернув увагу на той факт, що, відповідно до ст. 8 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин), ВПО мали право брати участь у місцевих виборах, однак відсутність подальших змін до виборчого законодавства не дозволила реалізувати це право. Хоч обмеження на участь у місцевих виборах і було знято згодом, однак упродовж чотирьох років (з моменту виникнення ситуації для заявниць) порушення прав існувало, тому така зміна не може вплинути на висновок Суду в справі. Отже, тривала невиправдана затримка в наданні ВПО повноцінних виборчих прав не тільки призвела до констатації порушення прав, що Україна зобов'язалась дотримуватися, але й до фінансових втрат держави.

Хоча ВПО, як і інші громадяни держави, володіють усіма правами і свободами, які гарантуються державою, колізії у законодавстві не дають їм повноцінно реалізовувати, насамперед, деякі політичні права, зокрема право брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, тобто впливати на суспільно-політичне життя через виборчий процес. Дослідники зазначають, що явище вимушеної міграції є не лише наслідком військового конфлікту, але й виступає в ролі індикатора готовності української влади до кризових ситуацій, а необхідність допомоги ВПО продемонструвала слабку систему інституційного механізму реалізації прав і свобод громадян на території нашої держави, а також відсутність ресурсів, потрібних для задоволення потреб цієї категорії населення [8].

У забезпеченні реалізації та захисту права на вільні вибори на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування ключову роль відіграє держава, уповноважені органи влади. Водночас не зменшується роль і значення міжнародних організацій, неурядових, правозахисних організацій тощо. Особливо, на нашу думку, варто зупинитись на значенні діяльності Центральної виборчої комісії (ЦВК), яка систематично в останні роки працювала і працює над підготовкою і прийняттям спеціальних актів, зокрема, Порядок розгляду звернення виборця щодо зміни виборчої адреси (затверджений постановою ЦВК 18.05.2020 № 88) та Порядок визначення виборчої адреси виборця, який не має зареєстрованого місця проживання (затверджений постановою ЦВК 11.06.2020 № 103). Після набуття їх чинності можливість брати участь у голосуванні за місцем фактичного проживання, зокрема на місцевих виборах, отримали 1,5 мільйона ВПО, понад мільйон виборців, які не мали зареєстрованого місця проживання, та близько 3,3 мільйона внутрішніх трудових мігрантів [9]. На жаль, на виборах правом змінити свою виборчу адресу скористалися лише 101 тисяча 687 виборців [10]. Водночас це важливий крок подальшої інтеграції зазначених категорій виборців у територіальні громади, де вони фактично проживають і на перспективу братимуть активну участь у житті громад через формування органів місцевого самоврядування не тільки за формальним критерієм реєстрації місця проживання. Звісно, необхідно на цьому шляху є відповідна ефективна просвітницька кампанія по всій Україні, активна робота уповноважених представників влади і громадськості.

Водночас варто зазначити і про роль омбудсмена, а саме Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, до якого на останніх виборах 2020 року надійшло 288 повідомлень з питань реалізації конституційного права вільно обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, гарантованого статтями 38, 71 Конституції України. Зокрема, громадяни повідомляли Уповноваженого про порушення права на голосування за фактичним місцем проживання, права обирати і бути обраним у територіальних громадах, які розташовані на лінії зіткнення в Донецькій та Луганській областях, права на доступність виборчих дільниць для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, а також права на безпечні умови голосування у зв'язку із пандемією COVID-19. З метою здійснення парламентського контролю за додержанням виборчих прав Уповноваженим здійснювався моніторинг під час організації та проведення місцевих виборів щодо додержання згаданих прав громадян [10]. На наше переконання, доцільним є приділення більшої уваги забезпеченню захисту виборчих та інших прав ВПО, участь у розробці змін і доповнень до виборчого законодавства України, проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо дотримання прав ВПО під час підготовки та проведення виборів тощо.

Як відомо, під час дії правового режиму воєнного стану, крім іншого, передбачено певні обмеження конституційних прав і свобод громадян відповідно до Конституції України. Це стосується і заборони проведення усіх типів виборів, що встановлено Законом України «Про правовий режим воєнного стану» (ст. 19). На підставі Виборчого кодексу України в разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях воєнного стану виборчий процес загальнодержавних виборів та/або виборчий процес відповідних місцевих виборів, що відбуваються на цих територіях або їх частині, припиняється з дня набрання чинності указом Президента України (ст. 20). Тому було припинено розпочаті виборчі процеси з 24 лютого 2022 року.

Погоджуємося з думкою, що війна матиме величезні інституційні, логістичні та законодавчі наслідки для проведення виборів, тому важливо починати готуватися до майбутніх викликів уже сьогодні [11–16]. Безумовно, післявоєнні вибори кардинально відмінні від виборів у мирний час, що потребує ретельної підготовки, включаючи розробку ймовірних сценаріїв з найбільшими ризиками, пошуку шляхів подолання таких викликів. Тут важливою є консолідація зусиль, створення робочих груп з багаторівневим і різностороннім представництвом, вивчення досвіду інших країн, які проходили аналогічний шлях, обмін досвідом у підготовці й проведенні майбутніх демократичних виборів у складних повоєнних умовах. У цьому контексті цікавим є досвід післявоєнних виборів Боснії та Герцеговини, Республіки Хорватія та інших держав [9; 17], розширення горизонтів задля узагальнення позитивних і негативних тенденцій на цьому шляху.

Висновки. Вивчення теоретичної і законодавчої основи, стану реалізації і захисту виборчих прав внутрішньо переміщених осіб в Україні дозволяє виокремити певні закономірності, тенденції й проблеми. З 2014 року в Україні сформувалася законодавча база у цій сфері, а також відповідний механізм реалізації виборчих та інших прав ВПО,

зокрема його організаційно-правова та інституційна складові. Можна зазначити особливу роль у такому механізмі Центральної виборчої комісії, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, міжнародних організацій, зокрема, які здійснюють спостереження на виборах, а також політичних партій і громадських організацій. Водночас зауважимо, що серед ряду проблем реалізації і захисту виборчих прав ВПО в Україні, насамперед колізії в національному законодавстві, неналежна поінформованість ВПО про їх можливості, способи здійснення і процедури захисту, низька електоральна культура і свідомість тощо.

Система захисту ВПО, забезпечення де-юре і де-факто принципів рівності й недискримінації у їх правовому статусі, поряд з іншими громадянами держави, конституційних та інших гарантій державою, соціалізація ВПО, реалізація їх права і здатності впливати на суспільно-політичне життя через виборчий процес є своєрідними індикаторами соціальної, демократичної і правової держави, успішних реформ, імплементації міжнародних і європейських правових стандартів. Безумовно, важливі судові гарантії захисту виборчих прав ВПО національного рівня, у ЄСПЛ знаковими є і проаналізовані рішення ЄСПЛ («Aziz v. Cyprus», «Селігененко й інші проти України», «Thlimmenos v. Greece» та ін.).

Україна вже має власний досвід реалізації і захисту виборчих прав ВПО, а після припинення дії правового режиму воєнного стану нас очікують післявоєнні вибори, що зумовлюють чимало невідкладних і складних завдань. Це обґрунтовує потребу всестороннього і міжгалузевого, міждисциплінарного вивчення, теоретичних і практичних, порівняльно-правових аспектів, узагальнення судової практики, а також експертні обговорення і дискусії, конференції для своєчасного удосконалення національного законодавства, активізації міжнародної правотворчої і правозастосовної діяльності, максимального врахування і попередження різних ризиків післявоєнних виборів. Зокрема, принципове значення мають розробка ефективних інструментів протидії і попередження маніпуляцій виборами і референдумами, встановлення відповідальності за такі діяння, актуалізація Державного реєстру виборців, підвищення довіри до виборчих інституцій, протидія дезінформації та підсилення ролі соціальних мереж у виборчому процесі і загалом напрацювання оптимального плану заходів, що стосуються післявоєнних виборів для демократичного розвитку, відбудови України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Refugees from Ukraine recorded across Europe. UNHCR. 07 Feb 2023. URL : <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
2. Operational data portal. Ukraine refugee situation. URL : <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 1. Ст. 1.
4. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур та ін. ; за заг. ред. : д-ра

юрид. наук, проф. О. Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина; канд. юрид. наук, доц. М. В. Менджул. Ужгород : РІК-У, 2017. 348 с.

5. Федорова А., Святун О. Основні права тимчасово захищених осіб з України в країнах ЄС. Сучасні проблеми розвитку міжнародного та європейського права : монографія / заг. ред. д-ра пед. наук, проф. В. В. Копійки. Київ, 2023. С. 199–220.

6. Христова Г. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини: сучасні виклики : монографія. Харків : Право, 2018. 680 с.

7. European Court of Human Rights. URL : <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/HUDOC/ukr>

8. Зволінська Я., Тарасенко О. Європейський суд з прав людини визнав порушення Україною виборчих прав внутрішньо переміщених осіб: аналіз рішення. URL : <https://r2p.org.ua/yesplrishennyu/>

9. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL : <https://cvk.gov.ua/>

10. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік. URL : <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2020.pdf>

11. Кармаза О. О. Засади забезпечення народного волевиявлення в умовах дії правового режиму воєнного стану на території України та після його припинення. *Освіта та наука в умовах війни: конституційно-правові стандарти та сучасні українські реалії* : матеріали Міжнародного круглого столу, м. Ужгород, 22 вересня 2022 р. Ужг., 2022. С. 75–80.

12. Камінська Н. В. Нові виклики і перспективи на шляху розвитку виборчого права. *Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні* : матер. Міжнар. науково-практ. конфер., 15 грудня 2022 р. Київ, 2022. С. 32–34.

13. Шапгала Н., Камінська Н. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації у сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1. С. 57–69. URL : <https://doi.org/10.33270/01222302.57>

14. Афанасьєва М. В. Повоєнні вибори в Україні: ключові питання та майбутні виклики. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів* : матер. круглого столу, м. Одеса, 10 лютого, 2023 р. Одеса : НУ «ОЮА», 2023. С. 71–77.

15. Ukraine in the system of modern international legal order and European integration: problems of doctrine and practice in the context of modern humanitarian challenges: collective monograph / ed. by authors. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2022. 644 p.

16. Kaminska, N. Development of European electoral and referendum law. *ScienceRise: Juridical Science*. 2022. № 3(21). С. 4–9. URL : <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2022.265570>

17. Хорватія ділиться досвідом організації повоєнних виборів. URL : <https://cvk.gov.ua/povini/192290.html>

18. Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування

воєнного стану в Україні : постанова ЦВК від 27 вересня 2022 року № 102. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text>

REFERENCES

1. Refugees from Ukraine recorded across Europe. UNHCR. 07 Feb 2023. URL : <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
2. Operational data portal. Ukraine refugee situation. URL : <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
3. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib : Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 № 1706-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2015. № 1. St. 1.
4. Mekhanizm zabezpechennia prav vnutrishno peremishchenykh osib: natsionalnyi ta mizhnarodnyi aspekty / S. B. Buletsa, O. I. Kotliar, Ya. V. Lazur ta in. ; za zah. red. : d-ra yuryd. nauk, prof. O. Ia. Rohacha; d-ra yuryd. nauk, prof. M. V. Savchyna; k.i.u.n., dots. M. V. Mendzhul. Uzhhorod : RIK-U, 2017. 348 s.
5. Fedorova A., Sviatun O. Osnovni prava tymchasovo zakhyschenykh osib z Ukrainy v krainakh ES. Suchasni problemy rozvytku mizhnarodnoho ta yevropeiskoho prava : monohrafiia / zah. red. d.p.n., prof. V. V. Kopiiky. Kyiv, 2023. S. 199-220.
6. Khrystova H. Pozytyvni zoboviazannia derzhavy u sferi prav liudyny: suchasni vyklyky : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2018. 680 s.
7. European Court of Human Rights. URL : <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/HUDOC/ukr>
8. Zvolinska Ya., Tarasenko O. Yevropeyskyi sud z prav liudyny vyznav porushennia Ukrainoiu vyborchykh prav vnutrishno peremishchenykh osib: analiz rishennia. URL : <https://r2p.org.ua/yesplrishennya/>
9. Ofitsiinyi sait Tsentralnoi vyborchoi komisii. URL : <https://cvk.gov.ua/>
10. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini 2020. URL : <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2020.pdf>
11. Karmaza O. O. Zasady zabezpechennia narodnoho volevyiavlennia v umovakh dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu na terytorii Ukrainy ta pislia yoho prypynennia. *Osvita ta nauka v umovakh viiny: konstitutsiino-pravovi standarty ta suchasni ukrainski realii: materialy Mizhnarodnoho kruhloho stolu*, m. Uzhhorod, 22 veresnia 2022 r. Uzhh., 2022. S. 75–80.
12. Kaminska N. V. Novi vyklyky i perspektyvy na shliakhu rozvytku vyborchoho prava. *Zabezpechennia prav liudyny v umovakh voiennoho stanu v Ukraini* : mater. Mizhnar. naukovo-prakt. konfer. Kyiv, 2022. S. 32–34.
13. Shaptala N., Kaminska N. Derzhavna polityka Ukrainy z pytan tymchasovo okupovanykh terytorii: problemy kontseptualizatsii u suchasnomu naukovomu diskursi. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. 2022. № 1. S. 57–69. URL : <https://doi.org/10.33270/01222302.57>

14. Afanasieva M. V. Povoienni vybory v Ukraini: kliuchovi pytannia ta maibutni vyklyky. *Transformatsiia pravovykh system v umovakh zbroinykh konfliktiv* : mater. kruhloho stolu. Od. : NU «OIuA», 2023. S. 71–77.

15. Ukraine in the system of modern international legal order and European integration: problems of doctrine and practice in the context of modern humanitarian challenges: collective monograph / ed. by authors. Chernivtsi : Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2022. 644 p.

16. Kaminska, N. Development of European electoral and referendum law. *ScienceRise: Juridical Science*. 2022. № 3(21). С. 4–9. URL : <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2022.265570>

17. Khorvatiia dilytsia dosvidom orhanizatsii povoiennykh vyboriv. URL : <https://cvk.gov.ua/novini/192290.html>

18. Pro propozytii shchodo vdoskonalennia zakonodavstva Ukrainy, spriamovani na zabezpechennia pidgotovky ta provedennia vyboriv pislia prypynennia chy skasuvannia voiennoho stanu v Ukraini : Postanova TsVK vid 27 veresnia 2022 roku № 102. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text> European Court of Human Rights. URL : <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/HUDOC/ukr>

N. Kaminska. Problems of implementation and protection of voting rights of internally displaced persons

The article examines the state of ensuring the voting rights of internally displaced persons, highlights the main problems of their implementation and protection, and also determines the ways to solve them in modern conditions. On the basis of complex and systemic approaches, the theoretical and legislative basis, peculiarities of the mechanism of implementation of electoral and other rights of IDPs, in particular, its organizational, legal and institutional components, were critically analyzed. The state of implementation and protection of electoral rights of IDPs in Ukraine allows us to single out certain patterns, trends and problems. In fact, since 2014, a legislative framework in this area has been formed in Ukraine, a special role in the process of ensuring it is played by electoral bodies, first of all, the Central Election Commission, the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights, international organizations, political parties and public organizations. Among the problems of implementation and protection of the electoral rights of IDPs in Ukraine, attention was drawn, first of all, to conflicts in national legislation, inadequate awareness of IDPs about their opportunities, methods of implementation and procedures for protection, low electoral culture and awareness, etc.

It is considered important to ensure the de jure and de facto principles of equality and non-discrimination in the legal status of IDPs, along with other citizens of the state, the implementation of international and European legal standards on the path of democratic reforms, as well as judicial guarantees of the protection of electoral rights of IDPs at the national level, in the ECHR. It is substantiated that after the termination of the legal regime of martial law, the organization of post-war elections entails many urgent and complex tasks, which requires a comprehensive study of theoretical and practical, comparative legal aspects,

generalization of judicial practice, as well as expert discussions and debates, conferences for the timely improvement of national legislation, activation of international law-making and law-enforcement activities, maximum consideration, resolution and prevention of various risks of post-war elections.

Keywords: *right to vote, internally displaced persons, institutional implementation mechanism, constitutional guarantees, practice of the European Court of Human Rights.*

Стаття надійшла до редколегії 15 травня 2023 року